Бреденко Н. С.,
магістрант кафедри української мови та слов'янської філології
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Наумова Т. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та слов'янської філології
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

МОВНІ ЗАСОБИ СТИЛІЗАЦІЇ В РОМАНІ В. МАЛИКА «ТАЄМНИЙ ПОСОЛ»: ОРИГІНАЛ І ПЕРЕКЛАД

Анотація. У статті розглядається проблема стилізації в тексті перекладу історично-пригодницького роману. Оскільки історичний роман змальовує події минулої дійсності, то автор і перекладач мають використовувати окремі стилетвірні засоби, що відбивають часову, соціокультурну та ментальну специфіку твору. Переклад таких текстів створює цілу низку лінгвістичних труднощів, і завданням перекладача є збереження початкової глибини стилізації під час перекладу твору іншою мовою. Через багатоплановість і неоднозначність трактування питання стилізації в оригіналі та перекладі сучасні дослідники продовжують активно обговорювати визначення принципів стилізації мови та засобів відображення певної епохи. Проте подібні роботи найчастіше присвячені лише одному лексичному класу слів (застарілій лексиці або фразеологізмам), а не розглядають сукупність мовних засобів, використаних у творі. Пропонована розвідка передбачає визначення мовних засобів стилізації в оригінальному та перекладному текстах історичного роману В. Малика «Таємний посол», суті загального поняття *стилізації* та поняття *історична стилізація*, визначення основних засобів відтворення історичної дійсності у романі, здійснення порівняльного аналізу засобів мовної стилізації в текстах оригіналу та перекладу. Російський варіант твору аналізується в авторстві Є. Цветкова. Перекладацька мовна *архаїзація*, або *темпоральна* (часова) мовна стилізація – збереження за допомогою лексичних, морфологічних і синтаксичних засобів зв'язку сучасної мови перекладу з рідною мовою більш ранніх часів, для створення особливого стилістичного ефекту співвіднесеності з минулим. Для створення історичного простору використовуються темпоральні маркери – хронологічно маркована лексика. Ця лексика є основним мовним засобом стилізації тексту. До хронологічно маркованої лексики належить застаріла лексика, зокрема історизми та архаїзми. Застарілі слова як компонент мови володіють значними стилістичними можливостями. Стилiстичні функції застарілих слів виявляються в максимальній реалізації цих можливостей у контексті.

Ключові слова: стилізація, історична стилізація, колорит, темпоральність, лексема, оригінал, переклад.

Постановка проблеми. Формування історично-пригодницьких романів найчастіше відбувається не в тих соціокультурних умовах, про які пише автор. Але текст художнього твору повинен бути відображенням тогочасної дійсності, для чого сучасні автори вдаються до мовної стилізації тексту. Переклад подібних творів має певну специфіку, що створює низку

лінгвістичних труднощів у процесі роботи з текстом. Головним завданням автора під час написання історичного твору є створення атмосфери певної епохи, а завданням перекладача є збереження початкової глибини стилізації під час перекладу твору іншою мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі перекладу творів пригодницько-історичного жанру однією з основних проблем для перекладача є часова віддаленість твору у випадках, коли змальовувані автором події відбуваються в далекому минулому. Свого часу різні аспекти особливостей перекладу подібних творів досліджували такі практики та теоретики художнього слова, як В. Виноградов, Є. Еткінд, Ю. Беленкова, М. Новикова, Н. Рудницька. Питання історичної та часової стилізації розглядав у своїй праці «Практика перекладу: з досвіду перекладача» С. Ковганюк. Зокрема, він наголошував на тому, що «на кожному кроці перекладач натрапляє на архаїчні явища, які вимагають смислового, семантичного, стилістичного перекладу» [6, с. 188]. Через багатоплановість і неоднозначність трактування питання стилізації в оригіналі та перекладі сучасні дослідники продовжують активно обговорювати проблему визначення принципів стилізації мови та засобів відображення певної епохи.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Тему мовної стилізації науковці розглядають опосередковано. Термін «стилізація» та різні його тлумачення вживаються в роботах зі стилістичного потенціалу хронологічно маркованої лексики в історичних романах [3], у дослідженнях із жанрово-стильових особливостей творів. Але подібні роботи найчастіше присвячені лише одному лексичному класу слів (застарілій лексиці або фразеологізмам), а не розглядають сукупність мовних засобів, використаних у творі.

Метою статті є визначення мовних засобів стилізації в оригінальному та перекладному текстах історичного роману В. Малика «Таємний посол». Російський варіант твору аналізується в авторстві Є. Цветкова. Для досягнення поставленої мети маємо визначити сутність загального поняття *стилізації* та поняття *історична стилізація* зокрема; визначити основні засоби відтворення історичної дійсності у романі та здійснити порівняльний аналіз засобів мовної стилізації в текстах оригіналу та перекладу.

Виклад основного матеріалу. Поняття *стилізації* є однією з найсуперечливіших наукових категорій, що зумовлено використанням цього терміна не лише у лінгвістиці, а й в інших

дисциплінах. У загальному сенсі *стилізація* – надання творчості мистецтва характерних рис певного стилю, особливостей чиєїсь творчої манери і таке інше. Проте сьогодні актуальним залишається питання визначення стилізації як «відтворення колориту якої-небудь епохи в образах і стильових особливостях літературного твору» [10], що є тотожним поняттю «історична стилізація».

Оскільки пропонується розвідка присвячена не лише мові тексту оригіналу, але й мові перекладу, то слід згадати про таке поняття, як перекладацька мовна *архаїзація* або *темпоральна* (часова) мовна стилізація – збереження за допомогою лексичних, морфологічних і синтаксичних засобів зв'язку сучасної мови перекладу з рідною мовою більш ранніх часів для створення особливого стилістичного ефекту співвіднесеності з минулим [1].

Історична стилізація вимагає від автора історичного твору створення певного темпорального простору, що є виправданим за умови зображення подій, які відбувалися за кілька століть до написання твору. Для створення подібного простору використовуються темпоральні маркери – хронологічно маркована лексика. Ця лексика є основним мовним засобом стилізації тексту.

До хронологічно маркованої лексики належить застаріла лексика, зокрема історизми та архаїзми. Застарілі слова як компонент мови володіють значними стилістичними можливостями. Стилiстичні функції застарілих слів виявляються в максимальній реалізації цих можливостей у контексті [3].

Н. Еднералова класифікує історизми та архаїзми в аспекті їхньої належності до таких тематичних груп: 1) побутової лексики; 2) особистісно-фізіологічної і психологічної лексики; 3) суспільно-політичної лексики; 4) економічної лексики; 5) військової лексики; 6) лексики культури, виховання і освіти; 7) лексики природи, простору, часу; 8) науково-технічної лексики [5].

Тетралогія В. Малика «Таємний посол» розповідає про боротьбу українців проти турецько-татарських завоювальників у другій половині XVII століття, про козаків і часи Запорізької Січі. Відповідно, основна група застарілих слів, які стилізують текст і надають достовірності, це військова та побутова лексика, наприклад, на позначення предметів одягу тощо.

Назви предметів одягу дають змогу відтворити в уяві читача образ козака, що сприяє зануренню в атмосферу того часу. В оригіналі тексту роману вживаються історичні назви, яким одразу подається трактування: «... і широким шкіряним поясом – *чересом*» [9]. Черес був поширений серед гуцулів, що додає певного колориту образу воїна. Проте в перекладі цю назву атрибуту одягу перекладено як *старый кожаный пояс* [8], що певною мірою не тільки змінює сприйняття читачем образу головного героя, але й не виділяє його з низки інших чоловіків. Не зайвим буде зазначити, що переклади низки історичних романів В. Малика здійснювалися за радянських часів і мали обов'язково відповідати принципам політики КПРС щодо уніфікації та нівелювання будь-яких проявів національних рис того чи іншого народу, що входили тоді до складу СРСР.

В оригіналі тексту часто вживаються слова на позначення військових козацьких чинів, як-от *отаман, гетьман, кошовий*. Такі темпоральні маркери є імпліцитними, але репрезентують нечітко окреслені часові періоди, оскільки номінації на означення козацьких військових регалій були активно вживаними протягом тривалого історичного періоду. У тексті роману вживаються менш відомі найменування, такі як *джура* – на Україні

в XVI–XVIII ст. – зброєносець у козацькій старшині [12]. Такі номінативні лексеми відсилають читача до більш чітких хронологічних рамок розгортання подій у творі.

Текст роману репрезентує номінації загальновідомих предметів одягу та побуту, що не потребують трактування: *жулан, сорочка, свитка, кобза*. Ці слова абсолютно ідентичні в українському варіанті роману та російськомовному перекладі: *поверх малинового жулана* [9] – *поверх надетого уже жулана* [8].

Перекладаючи тексти історичної тематики, перекладач найперше стикається з проблемою адекватного й правдивого відтворення національного колориту оригінального тексту, його особливого забарвлення, пов'язаного з ментальністю та культурою народу. Тому заради максимального збереження культурно-маркованої лексики перекладачі часто вдаються до прийому транскрибування.

Усю лексику, яка виступає маркером стилізації тексту перекладу, можна поділити на дві умовні групи. До першої належать ті поняття, для яких у мові перекладу відсутні лексичні відповідники, оскільки серед номінацій явищ, предметів матеріальної та духовної культури окремого народу немає відповідних референтів позамовної дійсності [4]. До таких одиниць належать укр. *жулан, запорожець, кобзар, кошовий, хутір* тощо. Іноді для перекладу одного поняття перекладач використовує різні лексеми. Наприклад, українська лексема *курін* у «Словнику української мови» має таке тлумачення: «3. *іст.* Окрема частина запорізького козацького війська; 4. *іст.* Житло козаків, що складали таку частину війська» [12, Т. 4, с. 409]. Текст російського перекладу здебільшого укр. *курін* подає як *курень*, проте трапляються випадки, де зазначена назва перекладається як *хата*, що в українській мовній традиції має таке значення: «1. Сільський одноповерховий житловий будинок» [12, Т. 11, с. 29], що відповідає тлумаченню в російській мові: *хата* – В Україні, в Белоруссии, на юге России: крестьянский дом [11]. До другої групи входять лексеми, які мають відповідники у російській мові.

Ж. Колоїз до імпліцитних засобів стилізації відносить використання антропонімів, які є історичними особами, що належали до певного часового періоду. Антропоніми темпоральні маркери є більш точними, ніж історизми та архаїзми, оскільки демонструють часові межі, що вимірюються не лише століттями, але й роками, місяцями, днями [7]. В оригіналі та перекладі роману «Таємний посол» В. Малика згадуються такі відомі історичні постаті, як Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко, Іван Самойлович тощо. Окрім того, специфіка твору дає читачеві контекстуальну ретроспективу історичних подій. Наприклад: «*Невже це ти той Сом, що під Берестечком приніс Хмельницькому звістку про зраду татар? <...> Здається, ти разом з Хмельницьким кинувся наздоганяти хана?*» [9]. Мова йде про битву під Берестечком у 1651 році – наймасштабніший бій, який відбувся між Військом Запорозьким під командуванням Богдана Хмельницького і союзним йому кримсько-єди-санським татарським військом Ісляма III Герая з одного боку, та армією Речі Посполитої під командуванням Яна II Казимира – з іншого. До історизмів також можна віднести використання тогочасних назв одиниць вимірювання (*кварта, барило*) та грошових одиниць (*таляр*).

У романі змальовуються не лише українці, їхній побут, але й татари. В оригіналі тексту можна натрапити на такі лексеми, як *чамбул, кварцяне військо, яничар*: «*Я мало не наткнувся на один*

бамбул» (татар. загін); «*За такими стінами можна відсидітися не те що від орди ... а й від кварцяного війська чи від яничарів*» [9]. Якщо архаїзми та історизми на позначення українських реалій розшифровуються нечасто, то до подібних турецьких і татарських слів або виразів і в оригіналі тексту, і в перекладі подаються посилання з коментарями. Наприклад, *кварцяне військо* (іст.) – наймане військо польських королів XVI – XVIII ст. Назва походить від вартості його утримання – чверті («кварця») доходів короля; *яничари* (тур.) – у султанській Туреччині – солдат регулярної піхоти, створеної в XIV ст. з військовополонених, а також християн, обернених у мусульманство [12].

Лексичне поле російського перекладу роману «Таємний посол» засвідчує той факт, що для іншомовних слів, вжитих у творі, було знайдено російські відповідники або замінено на синоніми. Наприклад, турецьке слово *спагія* (воїн-вершник, багатий землевласник) перекладач подає як рос. *турок*. Наприклад: «... ми весь час були в одного *спагії*, багатого турка» [9] – *последние годы мы все время были у одного богатого турка* [8]; замість татарського *чамбул* використовувалося його трактування – рос. *конный отряд*: «... я мало не наткнувся на один *бамбул*» [9] – *я чуть было не наткнулся на их конный отряд* [8]. Але в тексті перекладу залишилися такі турецькі слова, як *ага* (хазяїн, господар), *ханум* (жінка) [8].

Є. Цветков не зберіг усіх турецьких і татарських слів, але натомість він краще стилізував розмову турків і татар, зробивши її більш схожою на мову іноземця. У тексті оригіналу акцент іноземця створювався за допомогою оглушення дзвінких приголосних у словах: *Туже топре!* (Дуже добре!), *торогий труже* (дорогий друже) [9], але випадки такої стилізації трапляються нечасто і тому створюється враження, що українською турки розмовляють не гірше за самих українців. На противагу цьому в російськомовному перекладі для того, щоб передати акцент іноземців, використовується неузгодження слів у роді іменників і прикметників – *зачем такая разговор*, займенників і дієслів – *недаром моя делал такой опасный поход* [8], що є найпоширенішою проблемою адаптації під час вивчення іноземних мов. Наприклад: «*Безперечно. Я ж думаю, що не перевелися ще на Україні красиві дівчата?*» [9] – *Конечна. Моя думает, будут ещё на Украине красивые девчата?* [8]. До мовних засобів стилізації тексту оригіналу також можна віднести використання діалектизмів для типізації героїв як засіб стилізації мовлення. Наприклад, *суточки* – *проход*, *вуйко* – *дядюшка*, *курінка* – *курченок* (у значенні «курка»). Через манеру розмови, лайку автор підкреслює, що козаки походили зі звичайних сімей: *лихий би вас побрав – шайтан бы вас забрал, матері твоїй ковінька – черт его деру*).

Як було зазначено вище, основними лексичними засобами стилізації українського оригіналу роману «Таємний посол» В. Малика є використання історизмів, антропонімів, діалектизмів, які дали змогу повністю відтворити атмосферу тієї епохи та мовлення народу тих часів.

Одиницями, які сприяють стилізації розмовності на синтаксичному рівні, є специфічні способи вираження головних і другорядних членів речення. Серед простих дієслівних присудків стилістично маркованими є ті, що виражені дієсловами, транспонованими з розмовного мовлення. Наприклад: *так міцно очепірівся / больно вцепился; шамкотіти / бормотать; попомахаєш костюром / намахаеться клюкой; пошклубаєш у своїй пам'яті / пороешь в памяти* [9; 8]. Синтаксичні засоби

стилізації, які були присутні в оригіналі, перекладено було не такими ж самобутніми маркованими розмовними дієсловами, а звичайними загальноживаними нейтральними одиницями, що суттєво вплинуло на колоритність тексту перекладу.

Висновки. Під час порівняння мовних засобів стилізації в тексті оригіналу та тексті перекладу було виявлено, що арсенал мовних засобів (перш за все лексичних) у тексті оригіналу значно ширший, ніж у російськомовному перекладі. Завданням перекладача є відтворення тексту оригіналу зі збереженням національної специфіки мови та колориту, а в цьому випадку втрачено дуже велику кількість хронологічно маркованої лексики, яка збагачувала смислову та емоційно експресивну мову історичної прози, підсилювала її виразність.

Надалі перспективним є більш детальне дослідження перекладацьких трансформацій, до яких удаються перекладачі під час роботи над історичними романами, особливо під час перекладу культурно маркованих лексем.

Література:

1. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). Москва : Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. 224 с.
2. Вороничев О.Е. Средства языковой исторической стилизации в драматической трилогии А.К. Толстого («Смерть Иоанна Грозного», «Царь Федор Иоаннович», «Царь Борис»). Брянск : Брянский государственный педагогический университет, 1995. 234 с.
3. Гайдученко Г.М. Стилистичний потенціал хронологічно маркованої лексики в українських історичних романах. URL: http://linguistics.kspu.edu/webfm_send/851.
4. Грейцер С.А., Зайцева І.П. Особливості передачі національного колориту історичного роману при перекладі. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Філологічні науки*. 2013. № 9(1). С. 23-28.
5. Еднералова Н.Г. Устаревшая лексика русского языка новейшего периода и ее восприятие языковым сознанием современных школьников. Воронеж, 2003. С. 326.
6. Ковганюк С.П. Практика перекладу: з досвіду перекладача. Київ : Дніпро, 1968. 275 с.
7. Колоїз Ж.В. Особливості історичної стилізації в романі «Орда» Романа Іванчука. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Лінгвістика*. 2015. Вип. 22. С. 147–151.
8. Малик В.К. Тайный посол : роман в 2 т. / пер. с укр. Е. Цветкова. Харьков : Фолио, 2013. 524 с.
9. Малик В.К. Таємний посол : роман в 2 т. Харків : Фолио, 2016. 414 с.
10. Моїсєнко Т.В. Особливості відтворення онімів з урахуванням історичної стилізації. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2013. № 14 (273). Ч. І. С. 266–272.
11. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. URL: <http://ozhegov.textologia.ru>.
12. Словник української мови : в 11 томах. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
13. Хомич Т.Л. Маркована лексика в ідіолекті Марії Матіос. *Література та культура Полісся*. 2008. Вип. 43. С. 94–103.

Bredenko N., Naumova T. Language means of stylization in V. Malik's novel "The secret ambassador": original and translation

Summary. The article deals with the problem of stylization in the translation of a historical adventure novel. As the historical novel portrays the events of the past reality, both the author and the translator have to use separate stylistic means that reflect the temporal, sociocultural and mental specificity of the work. Translation of such texts creates

a number of linguistic difficulties and a translator's task is to preserve the initial depth of stylization when translating the work into another language. Due to the multifaceted and ambiguous interpretation of stylization issue in the original text and in the translation, contemporary researchers continue to debate the definition of the principles of language styling and the means of reflection of a particular era. However, such works often focus only on one lexical class of words (obsolete vocabulary or phraseology), rather than considering the totality of linguistic means used in the work. The proposed study involves the definition of *linguistic stylization* of V. Malik's historical novel "*The Secret Ambassador*", the essence of general concept of *stylization* and the concept of *historical stylization*, the definition of the main means of reproduction of historical reality in the novel, the comparative analysis of the means of linguistic stylization in the original

and translation texts. The Russian version of the work is analyzed by E. Tsvetkova. Translational linguistic *archaization* or *temporal* linguistic stylization is preservation through lexical, morphological and syntactic means of communicating the modern language of translation with the native language of earlier times, to create a special stylistic effect of correlation with the past. Temporal markers and chronologically marked vocabulary are used to create historical space. This vocabulary is the main linguistic means of styling text. Chronologically marked vocabulary includes outdated vocabulary, including historicisms and archaisms. Obsolete words, as a component of language, have considerable stylistic potential. The stylistic functions of outdated words may be identified in the maximum implementation of these features in context.

Key words: stylization, historical stylization, color, temporality, tokens, original, translation.